

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipuzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXIX

Julio-Diciembre, 1969

Bertsolaritza Pernando Amezketarraren garaian

Agur, agur t'erdi, bertsolari jaunak. Agur biotzez emengo aita nagusi ta praille guztien izenean. Ezin det esan nolako atsegiñez ikusten zaituztegun emen.

Beñola, zezenak jokatzeko zaletasun amorratuagoa zan erri batean, moja-etxe batera eraman omen zituzten zezenak. Mojak berak beren komentutik irtetzerik ez-ta, barruko patioen batera sartu omen zizkieten, an barruan jokatu ta mojek ikusi zitzaten. Moja batzuek olako erreztasunik izan baldin bazuten zezen-jokoak ikusteko, Euskalerriko prailleok zergatik ez genduen izan bear eskubiderik, bertsolariak gura ekarri ta beron gaitasunak geron etxe-barruan ikusiz atsegiñ-alditxo bat izateko?

Zuek gaurkoan aukera atsegingarri au eman diguzute. Agur eta eskerrik asko guztioi.

Pernando Amezketarraren urteurrenean gaude. Aurten berreun urte bera jayo zala. Omen aundiko bertsolaria bera. Nire itzalditxo au aren omenezkoa izango da. Bertsolaritza Pernando Amezketarraren egune-

tan, Amezketan asi ta Markiña-alde ontaraño: orra nik zuei nolabait azaldu nai dizuedan gaia.

Egun gogoangarriak bertsoaritzarentzat Pernando Amezketarrarenak. Orduantxe azaldu ziran bertsolariak lenbiziko aldiz liburuetara, istoriaren argitara. «Euskara, ialgi adi kanpora, ialgi adi plazara, habil mundu guzira», esan zion antziña Etxepare argiak euskerari. Berdintsu esan zuen Pernandoren egunetan Euskalerriko beste seme ta bertso-idazle argi batek: «Bertsolaritza, agertu adi mundura, erakutsi ire burua mundu guztiaren aurrera, batere lotsatu gabe.» Iztueta izan genduen oyu ori bota zuena. Artean, garai bereko Zamakola kendu ezker, gutxi iritziz edo, iñork etzuan Euskalerriko oitura jator au aintzat artu ez apiatu ere.

Iztuetak liburu eder bi egin zituen: «Gipuzkoako kondaira», bata; «Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira», beste. Bi liburu oietan aipatzen eta goresten du bertsoaritzaz, gogorik beroenaz alere, eta bertan ematen du Pernando Amezketarraren berri. Goazen, bada, liburu oietara eta ikusi dezagun zer dioten bertsoaritzaz, lenbizi, eta Pernandoz, urrena; gero, Euskalerrri guztian zear, ibillaldi bat egingo degu, Pernando'ren egunetan bertsoaritzak zer-nolako aztarrenak utzi zituen ikusteko.

Sartu gaiten, besterik gabe, sail onetan eta aztertu dezagun nolako aurpegia erakusten digun bertsoaritzak Iztuetaren liburuetan. Argi argi erakutsiko dizkigute aren itzak bi gauza: alegia, bertsoaritzaz gauza zaarra dala gure artean, eta Iztuetaren garaian bizi bizirik zirauala. Berari entzutea besterik ez daukagu:

«Gipuzkoatarrak denbora guztietan eta beti izan dute itz neurtuak supituan eta ongi kantatzeko eresia eta jakinduri aundia. Non ezagutu dirade, bada, eskolatu gabeko mutillen artean, plaza agiri-koetara irtenik, ain apustu baliosoak jokatzen, nola gure errietan?» Onela dio Gipuzkoako dantzei buruzko liburuan. Eta Gipuzkoako kondaira-liburuan berdintsu dio: «Beste (jostaketa oiturazko) bat badute jatorriz gipuzkoatarrak guztiz miraritsu eta txit atsegingarria...: itz neurtuak kantuz zortzikoan edo beste edozein neurritan supituan aotik aora alkarri ematea, antziña antziñako denbora doatsu aetan Arkadiar ospatsuak egin oi zuten bezelaxen. Oitura gogoangarri onek irauten du Gipuzkoan gaurko egunean ere, bere sasoirik oberenean bezin irme eta sendoki.»

Iztuetak ba daki bertsoaritzarako erreztasuna ta gaitasun au antziñako erri batzuek ere izan zutela, batez ere greziatarrek. Ona nola dion: «Birjiliok esaten du bere artzai-jolas edo eglogaetako batean nola bein batez ari ziraden Menalkas eta Dametas, apustu egiñik, itz neurtuetan jokatzen, Palemon erabakitzaile zutela.» Batak eta bes-

teak ezin obekiago egin zuten beren lana ta Palemonek ezin izan zuan erabaki zein zan geiago. Biak berdiñean utzi zituen.

Greziatarrek-eta galdu zuten oitura ori gure artean bizirik degu. Eta ez degu aintzat artu. Onek min ematen dio Iztuetari. Birjiliok greziatarren oitura ori bere bertsoekin munduan zear zabaldu ta eza-guerazi zuen bezela, nola ez ote degu orain artean Euskalerrian izan gure bertsolarien oitura ta trebetasuna goratzeko kantaririk? Olakorik ez da gertatu atzerri askotan. «Euskalerriaz kanpora (ona Iztuetaren itzak), beste tokietan ezagutzen ez dan oitura gogoangarri au baldin balitz Frantziakoa, Inglaterrakoa, Turkiakoa edo Akelarrekoa, or ibilliko lirake paperetan edergarri askorekin apaindurik munduz mundu gauza aunditzat txit.»

Ezin du onez ikusi euskaldunek onetan duten zabarkeria. Gure bertsolaritza erdaldunek aintzat ez artzea ez da arritzekoa. Baña euskaldunek zer egin dute emen? «Greziatarrek denbora batean zuten bezelako gogo Gipuzkoatarrak balute beren oitura jatorrizkoak jasotzeko, ikusiko lirake gorengo mallara igoak, mundu guziak begirune alaiarekin begiratzen diezatela.»

Zaldibitar ospetsu onentzat, gure bertsolarien esaera egoki ta ateraldi zorrotzak baldin zabaldu ta ezagutu balira, Quevedo ta beste antzeko askoren aurrean ez zuten lotsarik izango. Baña, euskaldunen artean ere askok, aintzat artu bearrean, bertsolaritza azaletik bederen ezagutzen ez dutelako, iguin dute, ostikoperatu nai lukete. Olakoak, gure idazlearentzat, txoriburu puztuak dira. Beren buruak jakintsu ta aundi egin nai dituzte; baña, orixe, txoriburu puztuak besterik ez dira.

Izan ere, nortzuk dira berok gure bertsolarien lepotik farra egiteko, gero? Entzun berriz Iztuetaren itzak: «Gipuzkoako itz-neurtularien artean badira mutillak, eskolatu gabekoak izan arren, bularrarekin batean edoski edo mamatu zuten beren izkuntza gogoan eta beren bizimoduari dagokion edozer izkaien gañean, arin asko ixilduko lituzketenak jakinduriaren gordeleku guziak gañez egiteraño beteak dauzkatela uste duten orietakoak.» «Zenbat eta zenbat aldiz egondu ez naiz, goragaleak emanik farra egille oien siñuak ikustean?»

Bertsolarien kontrako gaizki esale guztientzat dauka Iztuetak bere erantzun egokia. Gaitzik gabekotzat, euskaldunen atsegingarriztat dauka berak bertsolaritza, eta bai ikasbiderik ederrenak emateko eskola egokienetakotzat ere. Entzun ditzagun bere itzak: «Denbora doatsu aetako gurasoak beren seme-alaba ta ondorengoai lege zuzen bidezkoak erakutsi eta gogoan eukierazteko izkriburik etzutelako asmatua da... Nork ez daki, bada, bertsoetan ederki apaindurik jarten

dan edozein izpide lasterrago ikasi eta luzaroago bizi izaten dala? Egiazko ispillu au begien aurrean dakusgu euskaldunak.»

Ezin gentzake ukatu: bertsolariak zor aunditan daude Iztuetaren alde; zor aunditan gaude euskaldun guztiok, ain azkarki ta kementsu bertsolariaren alde burua atera zuelako. Berari zor dio euskaldun bertsolariak munduaren aurrean arpegia gorarik agertzea. Bera izan du goratzailerik zintzo ta beroena. Eta aipatu ditugun itzetatik atera dezakegunez eta gai au biribiltzeko, esan dezagun gaiñera Iztueta'rentzat bertsolaritza bi modutako dala: alegia, plazan edo agerian buruz buru naiz bi bitara egiten zana, eta bestea, bertso berri-paperetan agertzen dana, gai bat edo gertaeraren bat bertso-gaitzat arturik.

Goazen orain, berau erakusle degula, Pernando Amezketararen bizitzara ta aztertu dezagun bere aldiko bertsolarietaz zer berri zeatagorik ematen digun. Asi dezagun orrekin Amezketan asi ta Mar-kiñaraño egin bear begun ibillaldia.

Amezketan zan, Iztuetak dionez, aldi artan bertsolariantzat giro-rik eder eta beroena. Beste erri batzuetan ba zan alkate kaxkabelik (olaxe deitzen die berak), bertso-saioak debekatuta kantuz aritzea, eta beragatik irteten dirade andik ainbeste itz-neurtulari, eta ain egokiak.»

Iru aldiz aipatzen ditu Iztuetak bertsolarien saio ta apustuak, eta iruretan Pernando Amezketarra tarteko dala. Lenengo aldiz, Billabonan. Ona nola: «Datorren otsailean izango dira ogeita bi urte, Billabonako plazan jokatu zituztela itz-neurtu edo bersotan bosna onza urre, lendanaz apustua egiñik, Zabala Amezketakoak eta Txabalategi Ernanikoak.» Zeingeiagoka orretarako Iztueta eraman nai izan zuten juez edo erabakitzaille; baña gexorik arkitzen zalako, aren ordeze Pernando eraman zuen Zabalak epai-mairako. Juezek etzuten irabazlerik eman; biak berdiñean utzi zituzten, beren erabakia bertsoetan ematen zutela. Oso ezagunak dira erabaki orretako bertsoak. Pernandorenak onela zuten azkena:

*Utzi bear ditugu
biak berdin berdin,
Gipuzkoa guziak
ar dezan atsegin.*

Milla ta zortzireungarren urtean Tolosan degu Pernando, Zabala lagun duala, Txabalategi eta Altamira Tolosarrekin bertsoetan jokatzeke. Arratsalde osoan jardun omen zuten ixiltzeke kantari, aditzaileak ez-titan zituztela. Etzan irabazlerik izan emen ere. Bertsolariak onak, baña erabakitzailleek etzuten nonbait beren iritzia ariñegi

eman nai. Oraingo juezek itxuraz ariñago jokatzten dute; beingoan eman nai dute epaia; berbertan erabaki nai dute auzia, nor dan nagusi ta nori eman txapela. Garai artan zorrotzago edo estuago zebiltzen.

Beste bein Azpeitin zan bertso-jokoa. «Orain ogeita lau urte, San Sebastian egunarekin eraman zuten Pernando Amezketarra Azpeitiko errira, erri bereko batekin itz neurtuetan jokatzera; baña etzitzaion agertu kontra aritzallerik.»

Ordukoak ditugu Pernandoren bertso auk:

*«Lagunak arturikan,
guzizko tirrian,
nere billa enbillen
bart gau erdian;
erronkak botatuaz
prestuezkerian,
ez dik ongi ematen
nork bere errian;
egunazko argian
euskera garbian
jokatu nai nian,
baña ez nauk ifiñi
iñon premian.»*

Iztuetak emen dionez, ongi errotua zegoan onelako bertsoak, alegia, zortzi edo bederatzi puntukoak botatzeko oitura. Bertso-borroka oiek oso zabaldurik omen zeuden bai Gipuzkoan, eta bai Euskalerrri osoan. Pernandoren bizitzan bertsolari-izen asko ageri dira, bederatzi puntuko bere bertso auk erakusten duten bezela:

*«Ametza omen dabil
aide onarekin
nora nai joango dala
bere Migelekin,
Otobezino jauna
arturik berekin,
Laugarrena daukate
Tolosan arakin.
Ni Zabalarekin,
Martin Amorexkin,
Prantzisko Irabazin
arturik gerekin;
orain gogo duanak
lanari ekin.»*

Amezketan erretore jauna ere bertsolaria zuten. Jakiñak dira bein, Pernando pazko-txartela atera naiez etorri zitzaionean, apaiz urari bota zizkion bertsoak:

*«Esan bear didazu
istante batean,
liburutik txartela
nik atera artean,
nola siñisten dezun
zuk zere artean
daudela iru persona
Jaungoiko batean.»*

Eta Pernandoren erantzuna:

*«Nola siñisten dedan
arrazoiarekin
orain esango diot
sagartxo batekin:
usai ta saborea
kolorearekin,
orra iru jenero
gauza bat batekin.»*

Eta ni nago Amezketako erretora ez ote dan bertso-paperak, bertso berri-izenez, iñoizko lenengoz atera zituena. Iñork ba ote daki noiztik onakoak diran olako paperak? Nik, beintzat, ezagutzen ditut batzuk, Zumalakarregiren azken egunetakoak, Amezketako erretorak jarriak eta titulu au daramate:

*Bertso berriak,
egia garbiak,
idikitzeko begiak,
Amezketako erretore jaunak jarriak.*

Orduko gerrateko gaia darabilte, eta, orraitio, bertso bete ta apaiñetan.

Pernandoren gertaera ta ateraldiak guztiok dakizkizute nik bezin ongi, ain dira ezagunak. Orregaitik ez det gai onetan luzaroago ekingo.

Baña, Pernandoren ingurutik kanpo, beste Euskalerrietan ez ote bertsolaritzaren lorratzik, aztarrenik? Baietz erantzun bear galdera oni. Ez digute paperek ematen beste bertso-guduen edo apostuen be-

rririk, baña bada bertsolaritasunaren aztarna naiko argirik. Ezer go-goangarririk iñon gertatzen bazan, an izango zan bertsolarien bat, gertaera ori jaso ta bertsotan jantzirik noranai zabaltzeko.

Amezqueta-aldea utzi ta goazen, beraz, Euskalerra osoan barna olako bertso edo bertso-aztarnen billa. Eta asi gaiten mugaz andiko euskaldunetatik. Ango bertso-mordo aundia ezaguerazi zigun, esaterako, Julio Urkijo jaunak; guziak dira Pernando jayo ta urrengo urtetik gorakoak. Guztiek dute bertso berrien kutsua. Bertso-mordo oietan zaarrena, Donibaneko euskara jorratzekoa. Donibandarrak ez ziran ixilik gelditu eta bertsoz eman zuten berak ere erantzuna. Bertso-sail aietako batek «Donostiar batzuek emigrazioan» du izena, ta milla zazpireun eta larogeta amabosgarrenekoa da.

Frantziako matxinada edo erreboluzioa sortu zanean, orduko ikuskizun negargarriek askori eman zieten ango euskaldunen artean bertsoarako gaia. Mugaz andiko euskaldunek sarritan eman zituzten, bertsoan gudulekuetara joatera bearturik, an ikusi zituzten neke ta naigabeak. Olako bertso jakingarri batzuk eman zizkigun *Mogel*-ek bere *Peru Abarka*-n:

*Gerlara ethorri ginean
gure bizien perilean;
gure agintariak frantses:
Alons, chasseurs, avancez.
Guk euskara erantzutea:
Diabriak eraman bazinzez.
Egunberri eguna,
eguna bai triste;
ez genduan guk beintzat
halakorik uste;
mezaren entzuteko
libertate gabe,
fusilak arturikan
zentinelan gaude.*

Azkuek ere jaso zuen orduko kanta bat, Baigorritarrena, Napoleonen egunetakoa. Gauza jakiña da Frantziako erreboluzio orrek aste ta illak izendatzeko itz berriak asmatu zituena, eta Baigorritarren bertso oietan ongi ageri da orixe.

*Fruitidorren ogeita laugarrenian,
Erroimendiko bortian,
chaussurrek eta grenadierrek*

*proyeta artu günian,
etsaiaren atakatzeko
biharamon goizian.*

Atake orretan frantsesen indarrek euskaldun bat zeukaten agintari, gero Harizpe marexala izango zana.

Haristoi apaiz jakinsuak ere bertso-pilla aundia argitaratu zigun. Frantziako matxinada orren aldikoak dira, matxinadaren kontrakoak, jakifia. Batek «Nazioneko besta» darama izentzat. Egun aietan apaizek estualdi gorriak ikusi bear izan zituzten. Gobernuak lege berrien mende jartzeko agindu ta geienek ezezkoan egon. Mende jarri zira-nei «juramentatuak» deitzen zioten. Apaiz eukaldunik gutxi izan zan olakorik. Bat, Diharasarri abizenez. Gure bertsolari batek gogor artu zuen ta eztenkada galantak bota zizkion «artzai ardiñale» zalako urari. Laster damutan sartu ta besteen bide onera itzuli omen zan.

Entzun nolako bertsoak atera zizkion:

*Artzai ardiñalea dantzari,
euskaldunen arrigarri,
Jainkoaren kontra da jarri,
kontra dio jazarri.
Haren kontra du bihurtu
harek eman dohaina,
ardi jatera ohartu
artaldeko artzaina.*

*Utzazu, sinhes nezazu,
hartu duzun lana,
ez baduzu goan nahi
galtxagorrigana,
tiratzera buztana...*

*Iharasarri non da?
Hura ere on da
egiteko arronda
zuekin batean
karrika gainean.
Jauri, Kattalin,
jauri, Bertilin,
dantza orok berdin
galtxagorriekin.*

Galtxagorrirekin dantzan, ari buztanetik tiraka inpernuan, etzan azken atsegiña, ez, bertsolariak apaiz bide galduko urari opa ziona. Baña ez dezagun uste benetan ari zanik, irriz zebillen. Eta ikusi degunez, Iharasarri orrek azken ona izan zuen.

Orra mugaz aruzko bertsolaritzaren agerbarri puska gutxi batzuk. Igaro gaiten orain mugaz onuzko aldera. Iztuetaren bidez dakigunaz gainera, bai Gipuzkoan ta bai Nafarroan arkitu genezazke orduko bertso-puzkak bederen. Or ditugu Aita Donostiren kantutegian eta Azkuerenean zenbait ale.

Batek azken-juizioa aipatzen du ta ikusi zein urtetakoa dan:

*Milla zortzireun eta
gainera bost urte,
Kristo gizon in zala
libruak diote.
Abertitzera nua
zenbait inorante
azken juiziua
ez dala aparte.*

Makiña bat istillu gorri izan zan egun aietan emen, frantsesak zirala ta ez zirala; eta gure bertsolariak egon ikusten zituzten gertaera negargarri asko beren bertsoan jaso ta gogoratu gabe.

*Españian Herodes eta
Frantzian Bonaparte,
gerla orrek iraun dezake
oriek biak hil arte.
Duenari edek eta
eztuenari galde,
naski izanen gaituk
kornadorik gabe.*

Amorrua biotzean eta arpegia lotsaz gorri, ola daude euskaldunak leku askotan frantsesen mendean. Nolako amorru-lotsaria darion, esaterako, onako kantu oni:

*Nik ez dut iñorentzat
gauza gaitzik esanen.
Pransesaren mendean
umil gaude emen.
Ark Jesus dionean,
guk erantzun amen.*

*Baiñan ez dakit gero
zer etorriko den.*

*Españian sartu da
milloi bat gizona,
billatzen ez da errez
alako persona.*

*Geiena erejea, guzia ladrona;
berrogei milla ezta
bizirik egona.*

Olaxe zerbait, irrigarri naiz negargarri, gertatu ala, gure bertsolarien aotan laster egiten da bertso ta kantagai. Napoleonen sasi-ekontza ere ez zan gelditu bere bertsorik gabe.

*Bonapartek utzi du
bere emaztia,
zarra enpleatuta
artu du gaztia.*

*Gogoak eman dio
mundu nastia:
Katolikuen gauzak
orrela ezta.*

Orrela ziarduten bertsolariak Gipuzko-Naparroa aldean. Artu dezagun orain Bizkai-alderako bidea. Bilbo, Durango ta Markiña agertuko zaizkigu emen bertsolurrik aberatsenak. Entzute aundia izan zuten Durango-aldean ango zidargilleak, «los plateros de Durango», De la Fuente abizenez. J. A. Zamakola, Dimako semeak, eman zuen lenengo aldiz aien berri, eta Iztuetak baiño lenago, bertsolarien berri ere. Arriturik gelditu zan bein bertsolari batzuei entzuten; aien esaera sakon eta bapateko ateraldi zorrotzak txunditurik utzi zuten. Durangoko zidargilleak Zamakola jaio zan auzoan bertan, Indusin, izan ziran 1794'garren urtean. An ezagutu ta entzun omen zituen? Ezta-kigu. Nolanai ere, Euskalerra guztian jairik jai zebiltzala esaten digu, beren soñu, kanta ta bertsoekin. Eta or gelditu dira, errian sarturik, aien bertso ta kanta bat baiño geiago. Esaterako, «Ator, ator, mutil etxera». Azkuen kantutegiak baditu beste biren bat anai aienak.

Bilbon. Urtero agertzen ziran emen gabon-kanta berriak, eta askok bertso berrien usai ta tankera daramate.

Milla zazpireun eta larogeta amalaugarrenean zan. Mugatik aurre-ra zetozten frantsesak, su ta ke, dana aurrean zekartela. Gabon artan onelako gabon-kantak eman zituzten Bilbon:

Baña ez da aztutzeko
frantsesen gerria,
galduba izan eztedin
daukagun fedia.
Beintzat gomutan dauko
Bilboko uriak,
lagunduten deustela
bizkaitar guztiak.
Bakotxak egiten dau
emen al dabena,
jakiñik dala gerra
Jaunak nai dabena.
Fraille ta abadiak
bestekaz batera
jagi dira pozarren
armak artutera.

Ogeitabost urte geroago, Bilboko gabon-kanta berberak ots be-
rriak zabaltzen dituzte; berria da artzen duten bidea, euskaldunen
antziñateko gogo sendoa piztu ta indartu bearrez.

Ahapaldi batzuek esango digute nola:

Nun dogu bizkaitarrak
orduko fedia,
nun geure garbitasun
eta siñistia?
Orain argaldu dira
alako biotzak
gizonak emeturik
dirudie motzak.

Lotsatu biar geunke
gomutaz bakarrik
ez daguala orain
alako gizonik.
Biztu geure fedia,
biotza sendotu,
ta gauza guztietan
Jainkua billatu.

Baña ondo bestera
da orain jazoten,
gau santu andi onek

*dira igaroten
taberna-zokuetan
jokuan sarturik,
eta duaz etxera
ondo mozkorturik.*

*Etxian eldu eta
an bere ez bakerik,
emazte ta umiak
igesi etxerik.
Oraingo gabonetan
au da ikusten dana,
onetara eldu da
gure itxumena...*

*Karidadia dago
guztiz otziturik,
ondamuba ugari,
iñun ez bakerik.
Jesusen eskolia
ondo jaku aztu,
biderik nasaiena
nai dogu jarraitu.
Gure asaba zarrak
biztu al baleitez,
semetzat ezagutu
naiko ez gendukez...*

Bizkaiko andra baten izenpean agertuak dira bertso auk, milla zor-tzireun eta emeretzigarren urtean. Beroien egillea oker aundirik esateko bildurrik gabe izendatu genezake: Bizenta Mogel. Mogeltarren euskera-usaia ba dute, izan ere.

Eta Mogeltarren izenak jarten gaitu gure ibiltaldi onen azkenean: gaur gauden eta biotza zabalik artu gaituen Markiña-aldean, aspaldietako euskal-kabi bero onetan. Emen aurkituko degu Pernando Amezketarraren egunetan Bizkaiko bertso-iturririk garbiena, Mogeltarrak zirala, noski, indar-emaile.

Len ikusi degenez, Mogeltarrak aundienak, *Peru Abarka* eman zigunak, liburu balio aundiko orretan, mugaz andiko bertso berri batzuk sartu ta utzi zizkigun. Baña ezta ori dana; orrez gaiñera, liburu bikain orretan bertsolari bat bizi bizirik erakusten digu, bertso-kantuan diarduala. Peru ta Maisu Juanek elkarrekin beti

bezela ziarduten baten, orra non entzuten duten agure zaar bat kantari. Maisu Juanek ixiltzeko esaten dio Peru'ri bertso aiek obeto entzutearren, laster damutuko bazan ere. Esan ere, ona zer zion agure kantari urak, Maisu Juanen lotsagarri:

*Egun batean gaba eginda
niñoian neure etxera;
larrapastada tzar bat eginda
jo neban beeko bidera.*

*Jaso nenduben danau mankauta
bizkar-azurra ausirik,
miñaren miñaz katu guztia
beinguan niri igarorik.*

*Ekarri eusten egunsentian
Maisu Juan barberuba;
gurago neban neure albu
euki gaizkin diabruba.*

*Borreru arek birau nenduban
albo bateti bestera.
Egon biar dau onek, ziñuan,
begira gaur bazterrera.*

*Asi zan gero erremientak
bere zizkuti etaten,
otso-biotzaz barre eginda
an egozanai esaten:*

*«Gangrenatzar bat jaioko jako
ondo ezpada sajetan,
ez diralako olango miñak
bedartxuakaz osetan.»*

*Jaurtigi neutsan ostikadi
ezarri neban lurrera,
sartu ez zedin Maisu Juane
nire etxian oster.*

*Maisu borreru jua zanian,
ekarri eusten bertati*

*andratxu on ta errukiorra
auzoko erri bateti.
Azur ta zauri guzti guztiak
ziruban kontuz ikusi;
arpegi sona baketsubagaz
esan eustan onan neuri:
«Txomin gaixua, ordu onian
bota dozu barberuba,
ikusi gura ezpazenduban
lurrian bertan inpernuba.*

*Pasmo-bedarrak biarko dira
eragozteko pasmua;
orma-bedarrak, gozatuteko
banatu jatzun albua.
Egun gitxitan zara ikusiko
indar galantak arturik,
eta zeure azur banatubetan
inkaren apur bagarik.*

*Esan ta egin, aste barruban
urten neban neuk etxeti,
gerri zerdenaz, makilla бага,
jan gosiagaz besteti.*

Eztago esan bearrik ez zutela sortu itz oiek giro on onik Barberuaren barruan, baña egia aitortu zuen: «Nago ikaratuta zelan gizon ordi batek atera leikezan alango bertsuak.» Ederki esana. Baña guk, ez Maisu Juan'i, Peru Abarka asmatu zuenari berari ezarri bear diogu esaera ori, eta au dala-ta, beste gabe, Mogel'ek bere lekua merezi du, Zamakola ta Iztueta'rekin batean, gure bertsolaritza aintzat artu ta ezaguerazi dutenen artean. Ala nik uste.

Markiña pelotari-erri da, eta ala zan guk aztertu nai ditugun aldietan ere. Eta gai au erabilli duten bertsorik ere bada, garai aieta-korik. Puzkatxo bat besterik ez dizuet aitatu. Astarloarena dala dirudi:

*Aupadatu zenduan,
au zorakeria,
zertara-ta pelotan
Markiña guztia
Aupada ero orrek,*

*Motriko, esazu,
eztitu bada beti
Markiñak auzpaztu?*

Baña zertako nekatu or nonbaiteko zokoren baten galduta dauden bertso-puzkarik biltzen? Markiñan, or etxe onen aurrean ditugu, arrian idatzirik, orduko bertso batzuk, bai, or aurreko plazako iturrian arrizko letraz jarrita. Mogeltarren batenak omen dira. Ona emen:

*Karlos irugarrena
Bizkaiko Jaun dala,
Markiñako uriak
egin nau onela
Ugarteko axpeetan
daukat jatorria,
ubide sakonetan
ekarri ugaria.
Ur au ederra dala
esanik aituak,
alan arindu dira
neke ta kastuak.*

Ez ote da, bada, orduko bertsolari-giroa naiko argi azaldurik gelditu Markiñako iturri orretako bertsoetan? Bertsoetan idatzitako oroitarrik ez da edonon arkitzen.

Goazen aurrera; Cadiz'ko konstituzioa sortu zanez geroko urteetan sartu gaiten. Milla zortzireun eta ogeigarrenean arma-otsak entzun ziran gure mendietan. Andaluzia-aldetik zetorren ekaitza. Agintari-nai herriak Cadiz'ko konstituzio ori jarri nai zuten lege alde guztietan, Euskalerrian ere bai. Gure artean geienek arriskuan ikusi zituzten bai foruak eta bai erlijioa ere. Eta mendi-mutillez bete ziran gure erriak. Izen ori ematen zieten. Iru urte geroago etorri ziran gauzak lenera.

Gure bertsolariak ba zuten zeri eldu ta urte aietako gertakariak jaso gabe ez ziran geldituko. Beren bertsoetan, orratzakin josita bezela, gelditu dira gerrate artako gizon gallenen izen eta ezizen asko: Artzaia, Txapalangarra, Mina, Ansotegi, Longa ta abar. Azkue aundiaren kantutegian irakurri litezke bat baiño geiago.

Beste asko alde bat utzita Markiñan asmatu ziran bertso-sail bi besterik ez dizuet aitatu nai emen, nere asmoa dan bezela, Markiñaldeko mugetatik ez irtetzearren.

Ain zuzen, Fernando Amezketarra il zan urtean, alegia, 1823' gnean, aipatu degun gerratea amaitu zanean, bertso-paper batzuk zabaldu ziran Markiñan ateratako bertso batzuekin, orduko gertaeren berri ematen zutela.

Emen dituzute ahapaldi batzuk:

*Kinta ta miliziak
lantzian ta sarri,
ez deusku euskaldunoi
lan gitxi ezarri.
Agur gure foruak,
agur noblezia,
koldarturik balego
euskaldun jentia.*

*Baña damatxu arro
ta bere laironak,
Napoleontar malmutz
ondo ezagunak:
lenago ler egingo
dozube guztiok
guri ezarri baiño
zuben buztarriok.*

*Euskaldun garbi, sendo,
prestu ta nobliak
gorde gura ditubez
asaben legiak.
Mutillak orretako
armetara dira;
zarrak bere nai leuke,
gaziak balira.*

*Katalan da naparrak,
bai ta arabarrak
ditugu zorionez
beti geuretarrak;
beste probintzietan
gure bando asko
egunik egunera
dozuz ikusiko*

Ai, liberak tristiak,
egin dau zubenak,
laster dozuz ikusi
betiko azkenak!
Laironak lutuz dagoz,
damia gaixorik;
ez dago osatzeko
iñun medikurik.
Prestau egizu laster
bere enterrua,
egin bere daiala
gaur testamentua...
Agur, bada, betiko,
liberak arrua,
agur lairon ta dama
agoniakua.
Cadiztik urten eta
biurtu bertara,
zuen azur ustelak
an obitutera.

Gerratea bein amaitu zanean eta bakea etorri, jai aundiak antolatatu ziran Markiñan. Eta jai orretan, *damatxu* ori, Cadiz'ko konstituzioaren irudia, txorimalo jantzirik, erriko plazaren erdian erre zuten. Ona, jai ori ta jai ortako gorabeera batzuk beste bertso-paper batek nola jaso ta gogoratzen dizkigun:

Nozbait biar genduzan
biotzak askatu,
lengo illuntasunak
pozagaz argitu.
Katigario gogor
iru urtekua,
ez da señaile baga
alan istekua.

Neure adiskide on
alkarri eutsiak,
igaro baditugu
garratz ta gaziak,
alkarregaz igaro
daiguzan gozuak;

asi bada iminten
mai eta basuak.

Ez izanik Markiñan
boluntariorik,
Xemein ta Etxebarrin
lege barrikorik,
orregaitik guztiok
gaur umore onik
gagoz ez dogulako
txanbelan usaiñik.

Emen ikusten dogu,
ara, irurok bat;
alan alkartuterik
nun eta zenbat?
Irurogetaz lagun
merindadekuak,
abade eta fraile,
justiziakuak.

Lelengo Te Deuna,
ostean mezia,
soñu egokiakaz
izan da guztia.
San Martingo ermita
ondo entzunian,
maiatzaren ogei ta
zazpigarrenian.

Egun alegria zan
San Martin buruan
milla sortzireun eta
ogei ta iruan.
Kukubak berak bere
aurtengo soñuban
zerbait biarko zana
esan gura euban.

Txupin ta eskopeta
ondo garbituak,
guztiak dira emen
ondo orniduak.

Euren trumoe latzak
gaituz gaur poztuten,
bizkaitarren garaitzak
deuskuz gogoratzen.

Bolander a argi ta
goraberakuak,
izarren irudira
polbora-asmuak
Markiñan egin dira,
ez da au txantxia,
guztioak dakigula
fabrika-etxia...

Jana ta edana
guztia ugari,
baña zenbat al eban
bakotxak igarri;
ez da albo-alboka
iñortxo ikusi;
zelan olgau biar dan
ara nun ikasi...

Damaren irudian
Konstituziñua
ekarri izan dogu
zorigaiztokua.

Orregaitik Payasok
gure damiari
bota eutsan bersua
txito arrigarri:

A, zital galdukua,
euk dona agiri
zelangua al azan
erdi sorgiñ ori...

Txapalangarra bere
mutiltxu samurra,
astuak mutiltzeko
ez txito makurra.

Bein eldu bazan bere,

dogu ezaguna:
traskiladoria zan
bere aita jauna.

Iriarte, Soroa,
biak ze mutillak!
esanik dirianok
giñala serbillak.
Odonell irugarren
gizontxu biguna:
ondo txupau euskuben
mamin eta guna.

Kastañon komandante
Neronen lagunak
erakutsi euskuzan
larriak egunak.
Preso eruan euskun
geure markes jauna,
baita Bikariua
dotore entzuna...

Nun ete dira orain
komandante jaunak,
guztioi egiteko
pozik eskumunak.
Damuz ezin ginaindez
euren billa asi,
beti dabiltzelako
serbillen igesi.

Sabelak estututa,
ezpanak sikurik
dabiltz laironak orain
buru beraturik;
poltsak urritu eta
ez adiskiderik,
iñok artu nai ez-ta
ezetan lotsarik.

Txapalangarrak dauka
orain portunia,

*astakuak mutiltzen
ondo jakitia...*

(Damatxuari)

*Zuk bere biar dozu
atseginaria,
izan zarialako
eurak imiñia.
Zer emongo al jatzun
bazkari ostian
erabagiten dogu
guztien artian.
Ao batezkua da,
au arrigarria:
tatarras erabilli,
azkenian erre,
guztiak egiteko
algara ta barre.*

Bertsolariai ezker dakizkigu egun artako gora beera eta beste asko geiago. Olaxe amaitu zan jai ura ta ementxe eman nai diot nik ere azkena nere itzalditxo oni. Barkatu, bertsolari jaunak, geiegitxo luzatu baldin bada eragin dizuedan ibilladia. Ez al zaitzue izan gogai-karri. Barkatu, batez ere, Markiña-aldean geitxoago luzatu izana. Markiñan bertan gauden ezker, ortik barkagarriago naizelakoan nago ni. Ez det, nolana ere, zuen aurrera eztabaidako gauzarik eka-
rri, zerbait mardulagorik baizik. Pernando Amezketarraren garaiko bertsolaritzaren aztarna batzuk bildu eta orduko bertso-giroaren be-
rri emateko zuen aurrera ekarri nai izan ditut; ez da besterik izan nere asmoa. Izan bedi Pernandoren oroigarri eta noznaiko gure bertsolarien omenez.

Orain dala berrogei urte inguru, Pernando il zaneke eungarren urte zala-ta, berau jaijo zan etxean onako bertso auk jarri zituzten:

*Pernando,
Amezketako bertsolari,
adimenez argi,
ezpañetan irri,
urkoari zirri,
jendearen jostagarri,
ibilli zan erriz erri.*

Orra zuen bidea, zuen egitekoa: ibilli zaitezte, zoazte erriz erri, bein ziri bein irri, eta beti erriaren maisu egifrik, euskalduntasunari eusten, euskalduntasuna erein ta zabaltzen. Zuok zaituztegu gure erri-literaturaren eredu bikain, gure izaeraren ispillurik garbienetako. Zaitu ezazute, landu zuen alor emankor au. Eman da zabaldu, bai, munduan frutua. Zuen aurrekoen bideetatik ekin eta jarrai.

L. AKESOLO.

